

МЕНЕДЖМЕНТ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

УДК 372.8

*Дудка Т. Ю.,
к. пед. н., доцент
кафедри менеджменту
та інноваційних технологій
соціокультурної діяльності,
факультет соціально-
гуманітарних наук та управління
Національний
педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна)*

АМБІВАЛЕНТНИЙ ХАРАКТЕР ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА ЕКСКУРСІЙНУ ПРОБЛЕМАТИКУ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ ХХ СТ.

У статті проаналізовано генезис екскурсійної діяльності у розрізі амбівалентності педагогічних поглядів ХХ століття. Шляхом аналізу творчої спадщини вітчизняних педагогів і суспільних подій епохи розкрито освітній потенціал досліджуваного феномену. Акцентується увага на багатоаспектності екскурсійної діяльності в контексті самореалізації особистості, шляхом залучення її до активного процесу пізнання.

***Ключові слова:** екскурсія, амбівалентний характер, педагогічні погляди, виховання, формування особистості.*

В статье проанализирован генезис экскурсионной деятельности в разрезе амбивалентности педагогических взглядов XX века. Путем анализа творческого наследия отечественных педагогов и общественных событий эпохи раскрыто образовательный потенциал исследуемого феномена. Акцентируется внимание на многоаспектности экскурсионной деятельности в контексте самореализации личности, путем привлечения ее к активному процессу познания.

Ключевые слова: *экскурсия, амбивалентный характер, педагогические взгляды, воспитание, формирование личности.*

The article analyzes the genesis of the tour in terms of educational views ambivalence of the twentieth century. By analyzing the creative heritage of local educators and social events in historical epoch reveals the educational potential of the studied phenomenon. Attention is focused on the significance of excursion activities in the context of personal fulfillment through her involvement in active learning process.

Keywords: *tour, ambivalent character, pedagogical views, upbringing, personality formation.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку українського суспільства значною мірою актуалізується питання пошуку дієвого навчально-виховного інструментарію, здатного правильно відкоректувати освітню траєкторію вихованця. В залежності від того, наскільки правильно вибудована оточуюча реальність суб'єкта пізнання – залежить подальша успішність професійного становлення особистості. Особливе місце у цьому процесі відводиться екскурсіям, як потужному каталізатору реалізації навчально-виховних завдань.

Актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю екстраполяції у сучасний соціокультурний, науковий процес аксіопедагогічних ідей і досвіду, виробленого представниками різних інституцій на тому чи іншому етапі історичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана титульна дефініція наукового аналізу залишається мало дослідженою у психолого-педагогічній науці та філософії освіти.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики знаходимо у працях А. Бойко, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, В. Євтуха, І. Зайченка, Н. Побірченко, В. Сиротюка, О. Сухомлинської та ін. Проте, досі мало вивченим залишається питання амбивалентності характеру авторських підходів на досліджувану проблематику в історико-педагогічному ракурсі.

Постановка завдання (цілей статті). Відповідно до мети визначено основні завдання дослідження:

- проаналізувати стан проблеми, яка досліджується, в історико-педагогічній науці;
- дослідити вплив досліджуваного педагогічного феномену на розвиток педагогічної теорії та практики досліджуваної історичної епохи;
- популяризувати досвід екскурсійної діяльності в сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На поч. ХХ ст. однією з форм освоєння соціокультурного простору була екскурсійна діяльність, її теоретична та практична сутність широко обговорювалася на сторінках методичної літератури та періодики.

Безумовно, що існування екскурсій у чистій незаполітизованій формі, в умовах колективної освіти та соціалістичної школи унеможливилася. Одномірну соціалістичну людину спрямовували на будівництво господарського тіла країни, із висот якого повинні були майорити гармонічні суспільні відносини та високі комуністичні ідеали й переконання. Однак, навіть в умовах диктатури колективної соціалістичної ідеї, цілком латентно амбівалентно існували екскурсії, теоретичну та практичну сутність яких висвітлювали тогочасні педагоги. У їх дослідженнях чітко прослідковувалися паралелі соборності українських земель, аксіологічні ідеї звернені до переосмислення ролі в освіті незаполітизованих – справжніх екскурсій.

У свою чергу, радянське керівництво та партійні діячі систематично публікуючи статті та записки, які були присвячені проблемам народної освіти окресленого століття, формулювали перед досліджуваним феноменом виключно утилітарні завдання. Зокрема, пізнавальні мандрівки спрямовувалися на промислові підприємства, які повинні були сприйматися вихованцями як можливість швидкого навчання учнівської та студентської молоді трудовим навичкам. Свідченням викладеного вище слугує наступна теза одного з представників радянського апарату: “...важливо у нових навчальних програмах запровадити екскурсії на виробництво; при цьому доцільно вивчати не лише техніку даного виробництва, але й організацію праці, економічне становище працівників, охорону праці, тривалість робочого дня, рівень заробітної плати, правовий статус робітників ...” [10, с. 49].

Екскурсії, за задумом діючого керівного апарату, повинні були стати наочною агітацією в контексті “передового” досвіду ведення господарської діяльності та залучення молоді до суспільного життя. Діюче керівництво чітко усвідомлювало, що така прив’язка до господарства

не вписувалася у свідомості чистої незаполітизованої науки “зрілої” інтелігенції, а такого роду практицизм важко було продиктувати опозиціонерам тогочасної влади.

Зокрема, на думку Е. Балашова, екскурсії повинні були сформувати у молодого покоління “еволюційні” погляди на життя [2, с. 20]. Логічним продовженням попередньої думки нам видаються слова відомого педагога, члена науково-педагогічної секції Державної Ученої ради П. Блонського. Учений писав: “...надзвичайно багато залежить від того, які погляди будуть сформовані у наших вихованців на оточуючу реальність” [5, с. 19]. З метою презентації існуючої ситуації громадський діяч згадував, як: “...учні вирушали на триденну екскурсію в інші міста... вони мали на меті оглянути монастирі – прекрасні архітектурні споруди, які були осередками культури...” [5, с. 19].

Змістовне наповнення джерелознавчої бази окресленої історичної епохи свідчить, що у досліджуваній період усі виховні заходи для дорослого населення були частиною директивної політики, у зв’язку з чим вказівки щодо їх організації поширювалися на освітню та культурну галузі. Зокрема, В. Невський у своїй праці “Масова політико-агітаційна робота революційних років. Критичний огляд найважливіших форм агітації і пропаганди” підкреслював: “... з метою пропаганди поряд з усним і письмовим словом повинні бути широко використані всі форми показової пропаганди, тобто екскурсії...” [11, с. 24].

Свій внесок у розуміння екскурсій, як засобу прорадянської агітації вносили і пропагандистські органи. У резолюції до доповіді Об’єднаного екскурсійного бюро Всесоюзного Наркомпросу (1927 р.) підкреслювалася гостра необхідність “...прив’язки робочих екскурсій до сучасності, з метою виявлення для екскурсантів нових шляхів розвитку країни” [3, с. 17].

Паралельно з державними і партійними структурами в межах своєї компетенції регламентували організацію екскурсій і профорганізації. Зокрема, в 1925 р. ВЦСПС опублікувало інструкцію “Про організацію масових екскурсій для профспілкових комітетів” [11, с. 5]. У вищезазваному документі зазначалося, що метою практичної реалізації масових екскурсій є “...організація здорового колективного відпочинку робітників для подальшого розгортання масової політико-агітаційної і профспілкової виховної роботи... Тривалі масові екскурсії потрібно прив’язати до червоного календаря або подій із життя заводу: річниці відкриття фабрики... революційних виступів, привітання героїв праці і таке інше” [11, с. 6].

Незважаючи на відому вибірковість даних, щодо значення екскурсійної роботи у директивних документах, які регулювали освітню сферу, в рукописах партійних керівників досить чітко прослідковувалася визначена тенденція. Перш за все радянський апарат прагнув перетворити екскурсію на міцний агітаційний інструментарій. Названа форма роботи, за їх задумом, повинна була набути нового, “радянського” змісту – сприяти вихованню “революційних поглядів” на історію, культуру та соціально-економічну сферу в цілому. Окрім цього, досліджуваний педагогічний феномен набував чітких утилітарно-прагматичних рис, оскільки передбачалося його залучення у ролі більш швидкої виробничої підготовки та перепідготовки вихованців.

Цілком протилежні погляди на досліджувану проблематику були у С. Шацького. У дослідженнях ученого знаходимо наступний опис умов, за яких студент під час екскурсії повинен був пізнавати та поширювати набутий досвід на шляху до утвердження своєї життєвої позиції. Автор зауважував: “...в схемі, що є скелетом розвитку педагогічного процесу ми повинні відчувати послідовну зміну етапів росту, таку еволюцію життя... коли дитина проходить крізь суттєво необхідні метаморфози; вона живе як здорова людина... а завдання розумної держави полягає не у тому, щоб заливати у готові форми потрібні для неї функції людей, а в тому, щоб створити найбільш сприятливі умови для організації життя особистості ...” [17, с. 86].

Досить активно працював над формулюванням поняття “багатоденні тривалі екскурсії” В. Артоболевський. Учений вбачав у них “...вид моторного оволодіння знаннями з допомогою пересування свого тіла в просторі, для якого характерними є дві ознаки: моторна і локальна” [16, с. 127].

В. Чарнолуський підкреслював, що моторність є лише “...зовнішньою ознакою, яка залишає ядро явищ і корінь методів на другому плані, незважаючи на ефемерну позитивність” [16, с. 94]. За словами педагога, “...пізнання оточуючого світу є основою діяльнісного злиття зі світом та його впливу на вихованця” [16, с. 98]. Також Чарнолуський наділяв екскурсії значенням самоцінного явища культури і фактора його розвитку, про що свідчать такі авторські слова: “...людина разом з культурою перестає бути бродягою, але залишається мандрівником, який прагне пізнати світ, поспілкуватися з людьми усіма силами свого існування...” [16, с. 101].

Н. Арєпєв повністю відкидав концепцію В. Чарнолуського про психологічний стан екскурсанта. Навпаки, педагог розглядав бажання

реалізації екскурсій як інстинкт, який можна задовольнити під час тривалого пізнання світу [1]. Окрім цього, учений звертав увагу на “піднесеності почуттів” під час екскурсійного заходу та “їх особливої яскравості та інтенсивності” [1, с. 134–135]. Арєпєв підкреслював, що під час екскурсій учасники ставали “...веселішими, комунікабельними і навіть доброзичливішими, ніж звичайно” [1, с. 136].

Не так поетично формулював поняття “екскурсія” А. Белгородський. У одній зі своїх праць він чітко окреслив її характерні ознаки. По-перше, він вважав, що досліджуваний педагогічний феномен повинен обов’язково ознайомлювати учасників з культурним, історичним або природним об’єктом, не відмежовуючи його від місця територіальної дислокації [4]. По-друге, екскурсія, за словами вченого, це спільна діяльність групи мандрівників, яка здійснюється з конкретною метою, за попередньо розробленим маршрутом під керівництвом педагога. На думку Белгородського, під час мандрівки обов’язково повинен чітко прослідковуватися “...момент виходу зі звичних обставин” [4, с. 35].

Підкреслюючи тісний зв’язок мандрівництва з екскурсією, Л. Бархаш зазначала, що екскурсія перш за все це мандрівка, хоча і не тривала, для якої характерною є подвійна сутність – тимчасове віддалення від постійного місця проживання та прагнення пізнати щось нове з метою здобуття бажаного [3, с. 71].

Світоч української педагогічної думки С. Русова вбачала в екскурсіях форму виховної роботи, під час якої “...група вихованців під керівництвом досвідченого педагога (керівника) вивчає тіло або явище в природному середовищі, вирушаючи з цією метою до об’єкта свого вивчення” [16, с. 104].

Педагоги досліджуваного історичного періоду значну увагу приділяли питанню виховання моральних орієнтирів поведінки особистості. Одним із пріоритетних завдань у цій галузі автори навчальних посібників і статей вбачали у вихованні духу колективізму та “розвитку суспільних почуттів і прагнень” [15, с. 7]. Зокрема, організована колективна екскурсія, на думку П. Васильковського, повинна була сприяти формуванню навичок до “...дружньої, колективної роботи” [15, с. 13–14]. Слід зазначити, що виховний аспект такого заходу прослідковувався у педагогічних доробках ХІХ – поч. ХХ ст. (М. Коссаковський, Є. Краснуха та інші) [17].

Відмінністю праць поч. ХХ ст. було те, що у них знаходимо прагнення привити інструментарієм екскурсійних заходів навички колективізму, які отримували нове звучання вже у радянській інтерпретації

комуністичних ідеалів. Зокрема, Є. Краснуха у своєму посібнику “Заміські подорожі в клубах” зазначала: “...довготривалі колективні екскурсії є методом пропаганди професійної єдності та одночасно головним завданням на шляху досягнення повного порозуміння в колективі” [17, с. 222].

Комплексний аналіз вузькопрофільних посібників, які розкривали сутність досліджуваного педагогічного феномену, дозволив виявити спроби педагогів запровадити в екскурсійну практику ідеї виховання всебічно розвинутої особистості, які прослідковувалися ще в педагогічних доробках XIX ст. (зокрема, К. Ушинський). Особливо чітко акцентувалася увага на емоційному розвитку вихованців-екскурсантів, вагомість якого особливо чітко підкреслювали автори гуманітарного профілю – літературознавці. Зокрема, М. Коссаковський зазначав, що екскурсії слугують підвалинами для “...відбудови благородних почуттів” [17, с. 228].

У середині 30-х рр. XX ст. зміст екскурсій в позашкільних освітніх закладах забарвлювався завданнями виховання громадян у дусі нової ідеології. У праці О. Скрупеля “Проведення екскурсійної діяльності в літературних гуртках робочих клубів” зазначалося, що гуманітарна екскурсійна діяльність повинна задовольняти цілі соціально-політичного характеру [7, с. 4].

Наприкінці 30-х рр. XX ст. у періодичному виданні “Супутник екскурсанта” зазначалося: “...основні завдання екскурсійних заходів слід привести у відповідність з революційною тематикою, яка зможе відобразити класовий зміст досліджуваних подій” [16, с. 12].

Ретроспективний аналіз історичних подій епохи дозволив виявити, що у післявоєнний період (50-ті рр. XX ст.) використання екскурсійної форми нерідко приурочувалося до нахабного протистояння релігії, яку ототожнювали із “пережитком” минулого. Так, у праці “Сучасність в школі I ступеня” зазначалося, що екскурсійна робота повинна була допомогти “розвіяти той туман марновірства, який огорнув наше суспільство ще в попередні історичні епохи, та сприяти розвитку матеріалістичного світорозуміння” [17 с. 125]. У деяких методичних рекомендаціях антирелігійна пропаганда виявлялася в ролі основного завдання екскурсійного заходу. У праці педагога П. Кролоха “Антирелігійна пропаганда і екскурсії” (1954 р.) зазначалося, що педагоги повинні вести невтомну боротьбу з монастирськими протестами, які приносяться дітьми передусім з дому [10, с. 49].

Загальні напрями агітаційно-пропагандистської роботи та соціальні особливості вихованців активізували в досліджуваній період форму-

вання нових напрямів роботи зі школярами – екскурсії-мітинги та масові екскурсійні заходи. Зокрема, перший напрям повинен був стати базисом для організованого виступу на ньому оратора, підсилюючи таким чином сприйняття прорадянського змісту завдяки суб'єктній активності через спостереження та моторику. Згадки про такі напрями роботи у педагогічних нарисах практично відсутні, що свідчить передусім про поодинокість їх використання.

Глибинний аналіз джерельної бази показав, що реалізація масових екскурсійних заходів передбачала участь у них декількох сотень осіб, які були працівниками одного або декількох підприємств та паралельно здобували освіту. Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. К. Фролов у праці “Масові екскурсійні заходи та їх організація” зазначив, що окреслені заходи “...стали особливим видом політико-агітаційної роботи, метою якої було налагодження зв'язку між її членами, об'єднання їх за єдиним інтересом у процесі захоплюючої колективної роботи... розумного дозвілля та відпочинку” [15, с. 13–14]. При цьому Фролов запропонував чітко диференціювати масові екскурсійні заходи на: “...пізнавальні та агітаційні (виїзди в сільські населені пункти, в ході яких екскурсанти- мешканці міста повинні були поділитися своїми досягненнями шляхом влаштування в пункті призначення концерту, спектаклю, мітингу тощо” [15, с. 15].

На початку 60-х рр. ХХ ст. була опублікована інструкція для організації масових учнівських екскурсій, у якій чітко прослідковувалася стандартна програма організації екскурсійного заходу “...прибуття екскурсантів на місце... проведення виховного заходу... огляд околиць... організація відпочинку та харчування вихованців та загальна видовищна частина програми” [12, с. 63]. На нормативному рівні закріплювалися вказівки, щодо раціоналізації підготовчого етапу досліджуваного феномену. Зокрема, зазначалося: “...екскурсія це перш за все відпочинок вихованця, тому перевантаження їх навчальними оглядами, лекціями і доповідями не допустимо... натомість можна використати масові рухові ігри..., що дозволять рухатися і дихати на повні груди кожному” [12, с. 281]. Таким чином, уявлення радянського керівництва про місце рекреаційної складової у масових екскурсійних заходах було другорядним по відношенню до соціалістично-агітаційного їх наповнення.

Для політики офіційної педагогіки характерна зорієнтованість на відокремлення вихованця від пізнавального середовища, про цей факт свідчать опубліковані “Правила поведінки на природі”, які вибудову-

валися на суцільних заборонах [8]. В навчальному процесі досліджуваний педагогічний феномен почав втрачати всі ознаки самостійності, що проявилось у наступному: "...екскурсії з учнями на природу стали ототожнюватися з уроком, який відбувався у звичних умовах класу, а не у незвичних умовах поля, лісу чи річки... Екскурсійні заходи, які все ж організовувалися, не були підібрані до тематики уроку і не прив'язувалися до навчальної мети. Особливістю об'єктів природи, було те, що вони у помітній мірі визначали логіку викладу і вивчення матеріалу, на яку накладалися невідомі для школярів труднощі. Дуже часто було важко виокремити досліджуване від усього багатоманіття, учні зіштовхувалися з явищами, які їм доводилося вивчати набагато пізніше, які відволікали їх увагу від основного..." [16, с. 116].

У 70–80-х рр. ХХ ст. були зроблені спроби дещо послабити пропаганду екскурсійних заходів. У цей період зростає загальний показник їх чисельності, однак у більшості випадків застосування комплексного підходу до вивчення того чи іншого об'єкта було швидше винятковим, аніж систематичним.

Загалом, кінець ХХ ст. – це період, коли екскурсії почали розглядалися у ракурсі культурно-дозвілдової діяльності, що обумовлювалося залученням до програми їх проведення концертів, творчих вечорів та інших заходів, активну участь у яких брали керівники культурної сфери. Для цього періоду характерним було системне використання екскурсій у навчально-виховному процесі.

Висновки з проведеного дослідження. З вищевикладеного стає зрозумілим, що уявлення керівників радянського апарату про мету, завдання та форми екскурсій відображали суспільно-політичну кон'юнктуру досліджуваного історичного періоду. Працівники комуністичного фронту вбачали в екскурсіях лише форми політичної агітації і пропаганди. Педагоги та методисти також акцентували увагу на екскурсійному методі, як можливості вирішення політико-пропагандистських і рекреаційних завдань. Проте, окремі форми туристичної роботи з вихованцями згодом стали набувати більш розважального характеру, при цьому педагогічна спільнота не залишала поза увагою вагомість екскурсій для освітнього процесу.

Література:

1. *Арепьев Н.* Организация общеобразовательных экскурсий в средней школе / Н. Арепьев // Вестник воспитания. – М. : Типография И. Н. Кушнерев и К°, 1901. – С. 134–148.

2. *Балашов Е. М.* Школа в Российском обществе 1917–1927 гг. Становление “нового” человека / Е. М. Балашов. – СПб., 2003. – 209 с.

3. *Бархаш Л. Л.* Спутник туриста / Л. Л. Бархаш. – М.-Л. : Московский рабочий, 1927. – 107 с.

4. *Белгородский А.* Ученические экскурсии (краткий исторический очерк, значение и организация) / А. Белгородский. – Петроград : Издательство Н. П. Карбасникова, 1916. – 91 с.

5. *Блонский П. П.* О программе 3-го и 4-го года I ступени / П. П. Блонский // На путях к новой школе. – 1924. – № 6. – С. 19–28.

6. *Васильковский П.* Для чего нужны естественно-исторические экскурсии / П. Васильковский // Спутник экскурсанта. – 1938. – № 8. – С. 10–18.

7. *Герд В. А.* Экскурсионное дело / В. А. Герд. – М.-Л. : Госиздат, 1928. – 118 с.

8. *Гревс И. М.* Природа экскурсионности / И. М. Гревс // Педагогическая мысль. – 1923. – № 3. – С. 4–9.

9. *Кролох П.* Антирелигиозная пропаганда и экскурсии / П. Кролох // Спутник экскурсанта. – 1954. – № 1. – С. 8–10.

10. *Крупская Н. К.* Экскурсионный метод при изучении вопросов, намеченных в схемах программ, принятых съездом соцвосов / Н. К. Крупская // Педагогические сочинения. – М., 1959. – Т. 3. – С. 47–49.

11. *Невский В. А.* Массовая политико-агитационная работа революционных лет. Критический обзор важнейших форм агитации и пропаганды / В. А. Невский. – М.-Л., 1925. – 114 с.

12. *Попович С.* Взаємодія туризму і краєзнавства в Україні: з досвіду роботи 60–80-х років / С. Попович // Розвиток туризму в Україні. Проблеми і перспективи : зб. наук. ст. – К. : ІВЦ “Слов’янський діалог”, 1995. – С. 271–283.

13. *Райков Б. Е.* Методика и техника экскурсии. – 4-е изд. / Б. Е. Райков. – М.-Л. : Госиздат, 1930. – 116 с.

14. *Сухомлинский В. А.* Школа и природа / В. А. Сухомлинский // Советская педагогика. – 1970. – № 5. – С. 36–45.

15. *Фролов К.* Массовые экскурсионные мероприятия и их организация / К. Фролов // Летняя работа клубов. – Л., 1958. – С. 7–15.

16. *Шаповал В.* Історія туризму / В. Шаповал. – Тернопіль [б. в.], 1998. – 220 с.

17. *Шацкий С. Т.* Педагогические сочинения : в 4 т. / С. Т. Шацкий. – М., 1964.

Т. 2. – 311 с.